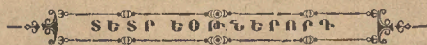

ԴՐԱԿԱՆ ԵՒ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՇԱՐԺՈՒՄ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ — Շարժումի մեծ բարեկամն. — Հա-
մառօս պատմութիւն Քաղաքական ճնշեալութեան. — Բնկերային
բարեբոլութիւն. — Որդեկորոյ Հայրն. — Տաղարան. — Կու-
սուի մը Յիշագիրք. — Մասնախօսական :

ՇԱՐԺՈՒՄԻ ՄԵՇ ԲԱՐԵԿԱՄՆ

Մեծապատիւ Տէր Մկրտիչ Էսաեան անգամ մ'ալ կ'ապա-
ցուցանէ գործնապէս *Դրական եւ Իմաստասիրական Շարժում*ին
նկատմամբ իր համակրութիւնն, յիշուն օրինակի համար բա-
ժանորդ գրուելով այս տարի Հանդիսիս: *Դրասէր Առնէն* խոս-
տում առնուեցաւ լռութիւն պահել այս նուիրատուութեան
վրայ. սակայն *Դրական Շարժում*ն ալդպիսի խոստում մը չէր
կրնար ընել, ըստ որում իր ընտրեանն է հրատարակութեան
եւ զբաղանդութեան բարեկամաց յաւետ հրապարակային շնոր-
հակալութիւն :

*Դրական Շարժում*ն նոյնպէս կը յայտնէ շնորհակալիք առ
Մեծապատիւ Տեսար Պրիգոր Զիլինկիրեան եւ Մկրտիչ Էֆեն-
տի Նորիկեան, ոյց առաջինն երկու եւ երկրորդն երեք օրի-
նակաց համար անցեալ ամ բաժանորդագրուեցան Հաւաքա-
ծոյիս: Կը ցախմ յոյժ որ՝ պատուական նամակագրին դրեց
պատճառաւ՝ չը պիտի կրնամ հրատարակել այն փափուկ եւ
զգայուն գրութիւն, զոր այս առթիւ ինձ կ'ուղղէր նա՝ որ *Պա-
րոյր* զարդանուան տակ կը հրաձանգէր ու կը դիւրէր երբեմն
*Մասիս*ին ընթերցողներն :

ՀԱՄԱՌՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ

ՓԼՈՒՆ Ա.

«Յորմէ հեռէ կը տարածեն մարդիկ իրենց հայեցողութիւններն ընկերային կենաց ընդհանուր պայմաններուն վրայ, թիւր կամ ուղիւ գաղափարներ ունին տնտեսական նիւթոց վրայ, բայց երկար ժամանակ անցնելէ յետոյ, զոյն գաղափարաց կապակցութիւնն հաստատուած է եւ զխտութիւն մը կազմած են դոքա:

Սովորաւոր դպրոցն առաջին անգամ փորձեր ըրաւ՝ գիտողութեան ու խորհրդածութեան ենթարկելու համար տնտեսական իրողութիւններն: Իր անմիջական աշակերտաց երկուքն, եսքին ու Քսենոփոն սահմանած են հարստութիւնն ու հարստութիւններն. ամենայտուակ կերպիւ ըմբռնած են հարստութեանց էական հանգամանքն՝ այտինքն օգտակարութիւնն, եւ լաւ իմացած են թէ մինչեւ որ աստիճան ենթակայական է հարստութիւնն: Առաջինէն Տրամախօսութիւն մը մնացած է, յորում ամենապայծառ կերպիւ կը յայտնուի այն յատկութիւն, զոր մարմնոյ ու մտաց հանգամանքներն ունին՝ փոխանակութեամբ հարստութիւններ հայթայթելու սոյն հանգամանքներն ունեցողներուն. երկրորդն՝ իր Տնտեսութիւն անուն գրքին մէջ առանգած է Առտնին տնտեսութեան պատուէրներ, որք տակաւին այսօր ալ գործադրելի են եւ որք մարդկային բնութեան խորին ծանօթութիւն մը կը

յայտնեն։ Սոկրատայ մէկ ուրիշ անմիջական աշա-
կերտն ալ՝ Պլատոն՝ ամենորոշ կերպիւ կը ցուցնէ
աշխատութեան բաժանման օգուտներն։ Հուսկ ու-
րեմն Սրիստօաէլ՝ իր Քաղաքագիտութիւն գործին
մէջ՝ ոչ միայն Օգտակարութիւնն Սրժէքէն որոշած
եւ Դրամոց լաւ սահման մը տուած է, հապա նաեւ
ցոյց տուած է Քաղաքական տնտեսութեան նպա-
տակն ու կարեւորութիւնն, եւ մարդկային ծանօ-
թութեանց դասուն մէջ նշանակած է նորա տեղն։
Ասոնցմէ գատ ալ Քաղաքական տնտեսութեան վրայ
գրօղ հեղինակներ եղած են, որոց անուանց ու
գործոց յիշատակութիւնն եւեթ կայ։

Հին իմաստասիրաց այս գրուածք ու ջանք՝ չը
սկիսի կրնային մեծապէս արդիւնաւորիլ. որովհե-
տեւ հակառակ էին գիտութեան սգւոյն եւ այլ
նախադաշարմանց՝ որովք համակեալ էին Յոյնք եւ
Հռոմք, որպէս նաեւ անհաշտ էին քրիստոնէա-
կան զգացմանց՝ որք սպա տիրապետեցին։

Հին Յունաց ժամանակէն մինչեւ արդի ժամա-
նակներս՝ բազում տնտեսական յեղափոխութիւնք
կատարուեցան, ընկերական եւ արհեստական խել
մը կարգադրութիւնք եղան. սակայն հարստու-
թեան սլայմաններն առանձին ուսման առարկայ ը-
նելու ջանք մը չերեւիր. միմիայն, տնտեսական
իրողութիւնք ստորասաբար վիճաբանութեան
կ'ենթարկուին աստուածաբանից եւ օրէնսգիտաց
կողմէն, կամ եթէ մասնաւորապէս ալ կ'ուսումնա-
սիրուին, ընդհանուր կանոնի մ'ենթարկուած ու
խարսխած չեն տակաւին։ Իրերն այս վիճակին մէջ
մնացին մինչեւ ի Գուէզնէյ, զոր կրնանք իբրեւ
հիմնադիր համարիլ Քաղաքական տնտեսութեան։»

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԲԱՐԵՇՐՋՈՒԹԻՒՆ

(Պ. Յ. ԹԻՅՍԻԵԵԱՆԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՐԿԳԻՆ ԱԹԹԻՒ)

Ա.

Այլ առթիւ խօսած ենք համառօտիւ մարդկային ընկերութեան կազմաւորութեան վրայ: Մարդկային ընկերութիւնն՝ անասնոց ու բուսոց նման՝ արտաքուստ ալ զօրութիւն քաղելով կը զարգանայ: Սկիզբն իրաց ու տիեզերաց աստիճանն անձանօթ է մեզ եւ պիտի մնայ յաւիտեան, եւ արդէն սկիզբ բառն խի անխմանալի է մարդկային մտաց. կայ սակայն նախնական վիճակ մը գործարանաւոր աշխարհին՝ ում ծանօթացաւ մարդն ի շնորհս գիտութեան եւ հանգիստութեան. այն գերագործարանաւոր մարմինն որ ընկերութիւն կը կոչուի, նորա նախապատմական վիճակին ալ վրայ՝ վայրենական շրջանին մէջ դեռ ապրող ամբիկեան ցեղերուն ծանօթութեամբ, ու մոկածութեամբ, բաւական յստակ դազափար մ'ունինք այսօր. ընծայութեամբ ալ կրնանք ըսել այսօր թէ մարդկան խումբ մը՝ այսինչ պայմանօք ինչպէս կը զարգանայ, ինչ կերպարանափոխութիւններ կը կրէ. գիտենք թէ արտաքին աշխարհն, այն բնական զօրութիւնք զորս ի հաշիւ չին դներ երբեմն, որքան կը ներգործեն ընկերային մարմնոյն վրայ. Մարդիկ այդ զօրութեանց հետ յաւէտ փոխառութեամբ ու փոխառութեամբ կ'ապրին. եւ առանց այդ փոխադարձ օգնութեան կեանքն հնարաւոր չը պիտ' ըլլային, ո՛չ նիւթական ո՛չ բարոյական կեանքն: Նոքա որք կը գիտեն, նոքա որք գիտեն, այսպէս կը

վարդապետեն , թէ եւ այս գիտական վարդապետութիւնն յաւէտ կը բաղլտի հին աւանդութեանց ու գաւանդութեանց , որք կ'անտեսեն , կ'արհամարհեն , կամ կը նզովեն բնական զօրութիւններն : Cris im-
puissants ! կը գոչենք բանաստեղծին հետ . Արե-
գակն՝ երբ կը հայհոյեն իրեն դէմ՝ կը կազմէ մեր
գաղափարներն եւ կը պատրաստէ հանքածուին ,
որ կը շարժէ մեր նաւերն ու կը ջեռուցանէ մեր
բնակարաններն :

Մարդկային մարմինն եւ ընկերային մարմինն , այս-
պէս , բնական գործակատարներէն պարտուելէ ա-
նոնցմէ կը ստանան իրենց նիւթական ու բարոյա-
կան զօրութիւններն . Աճելով օրէ օր ու դարէ
դար , նոր գործարաններ՝ հետեւաբար եւ նոր պաշ-
տօններ՝ ստանալով յաջորդաբար , իրենց գործունէ-
ութեան համար հորդելով յաւէտ ընդարձակադոյն
ասպարէզ եւ իրենց ըզձից համար սահմանելով յա-
ւէտ բարձրադոյն նպատակակէտ , իրենց ուժերու
կիրառութեան մէջ հանապազ աւելի վարժութիւն
ու զօրութիւն ու կատարելագործութիւն ձեռք
բերելով , մլելով անընդհատ ներքին եւ արտաքին
ճակատամարտներ , մարդկային մարմինն եւ ընկե-
րային մարմինն հասած են այն վիճակին՝ ուր Մար-
դաբանութիւնն եւ Ընկերաբանութիւնն այսօր կը
գտնեն զայնս — տարասեռ ու համախումբ ու
հզօր , բազմագործարան ու բազմապատիկ ու բազ-
մադործ :

Մարդկային ընկերութիւնն Արհեստախրախան
չըջանին մէջ է թեւտիօխած այսօր : Նկարագրենք
իր նախորդ վիճակ . — Փոխանակութիւնն հա-
զիւ կը կատարուի վայրավատին եւ օրակեցիկ մեր-

կանդամ մարդկան փոքրիկ խումբերու մէջ, որք կը ներկայացնեն ընկերութեան սկզբնական վիճակն. երբ պատերազմաց շնորհիւ խումբերն իրարու կը խառնուին եւ կ'ընդարձակուին, բնոյթը ու բարոյքը ու պիտոյք ալ կը բարեփոխին ու կը բարեխառնին ու կ'ընդարձակին. կարգի եւ օրէնքի պէտքն զգալի կ'ըլլայ. դասակարգերու կը բաժնուին տակաւ մարդիկ, անձնւոր դասակարգ ունենալով յատուկ գործ եւ պաշտօն եւ առանձնաշնորհութիւն: Ընկերաբանք՝ Կարգաւորական (Régulatif) կ'անուանեն այս շրջանն ուր, վայրենութենէ դուրս ելնելով, մարդիկ կը հաստատեն առաջին անգամ՝ բազմամարդութեան ու յարաբերութեանց բազմամանութեան ազդեցութեան տակ՝ կարգ ու դասակարգ. Ընկերութեան այս շրջանին մէջ անտարակոյս անհատական նախադործութեան տեղի չը կայ. դասերն՝ որովհէտ ըսինք՝ յատուկ սշխատութիւն ունեւրով եւ առանձնաշնորհութիւն վոյեւելով, սշխատութիւնն ազատ չէ, եւ փոխանակութիւնն իրաց բնութեամբ չը կանոնաւորուիր. անտեսական կանոնաւոր պայմանի մէջ դեռ չէ մտած ընկերութիւնն. Գիտութիւն եւ ճարտարութիւն մենաշնորհ կազմելով, մարդկային կարօղութիւնք կապերու կաշկանդներու համայնուտեք ենթարկուած ըլլալով, կարի յամր կը կատարուի ընկերութեանց զարգացումն այս բռնազբօսիկ կարգաւորական շրջանին մէջ, ուր ազատարգել կարգք թոյլ չեն տար մարդկան՝ ըստ փափաքելոյն օգտիլ բնական զօրութիւններէն, եւ ուր ժողովուրդք համախումբ գործունէութեան եւ արդիւնաշատ մրցման առաւելութիւններէն զուրկ են տակաւին:

ԱՌ ՈՐԴԵԿՈՐՈՅՍ ՀԱՅՐՆ

Յ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱԽԱԳ ՔԱՀ. ՄԻՐԵԱՆ

Երջանի՛կ, երբերջանի՛կ էին այն ժամանակք, ուր սգաւոր մը մխիթարելու համար չէին պակասեր բանք : Մարդն, որպէս զի կարենայ մխիթարուիլ, պէտք է մխիթարուած ըլլայ. եւ ինչ բան կարող է մխիթարել իննետասներորդ դարու մարդն: «Ի՞նչ կայ յայնկոյս գերեզմանին.» — Կ'աւանդուի քէ յարուցեալ Ղա՛զարն իր ժամանակակիցներուն (եւ ամեն ժամանակաց մարդերուն) այս տենդալիւ հարցման պատասխան տուաւ . Սա՛կոյն, աւանդ, Ղազարու բարեբաստիկ ժամանակակիցք՝ որք հանդերձեայ աշխարհին վրայ կը խորհէին՝ չէին խորհեր յաշորդ սերունդին, եւ չարձանագրեցին ի մեռելոց յարուցելոյն խօսքերն՝ անմահից օրեւանին վրայօք : Դեռ մօտ ժամանակներս՝ Բաղդադ մեծ բնայոյժն, Սրբնսէր մեծ բնկերաբանին արձագանգ ըլլալով՝ որ արձագանգ էր եղած Թադէսին ու Պիւքագորոսին, կը հարցնէր ապշութեամբ ու մտատանջութեամբ. «Անկէ անդին ի՞նչ կայ:» Զը գիտե՛նք...

Այլ դու գիտես, որդեկորոյս Հայր. դու գիտես, հոգւոցն հանգուցելոց աղօթարմար ու սգագգեաց հոգւոց մխիթար. Դու գիտես քէ գերեզմանի փոսէն եւ աշխարհի քառսէն անդին ինչ կայ, քէ ինչ կայ այս ստուերներէն եւ այն շողերէն անդին, — Յակոբիկ կայ, Կարապետ կայ, Համասփիւռ կայ... Աստուած կայ...: Եւ Դու, որ ուստերդ ու զստրիկդ հողերո՛ւն տուիր, փափկածոյի ծաղիկներ՝ գորս գոն տուիր խորշակ հովուն ու մի գլնի միոյ սեւ հողուն տակ դրիր մէկիկ մէկիկ, Դու ես, այո՛, ում կը դիմենք՝ սփոփանք խնդրելու համար դառն կորստեանց համար՝ որ մեր աչ են կորուստք, խոր սուգիդ համար՝ որ մերն աչ է մեծ սուգն ու մշտնջեան արտասուքն...: Ո՛վ դու, որու ձայնն՝ Հայաստանեայց մեր Սուրբ եկեղեցւոյն խորախորհուրդ խորանին խորերէն զոգցես բարձրանալո՛ւմ՝ կը բափանցէ հոգւոյն խորերն, այն ազդեցիկ անասի՛կ Բու ձայնովդ արքնցուր, — ո՛չ ննջեցեալներն, այլ հաւատքն որ հոգւոց մէջ կը ննջէ եւ դեռ մահու մեռած չէ: Վերադարձուր ըզմեզ երանելի մեր նախահարց հաւատոցն, որք իրենց մեռելոց աճիւններն ընդ հուր եւ ընդ ջուր ամենութեք ի միասին կը տանէին, եւ մեռելոց՝ յախտեմին մրմունջներով՝ հանապազօր

հանդիսաւոր պաշտօն կը մատուցանէին, եւ ի մեռելոց յաւետ խրախոյս կ'ընդունէին՝ անցաւորի կենացս անանց տագնապներուն ու տառապանքներուն մէջ... Ո՞ւր են այժմ, որքան հեռու գնացած են մեր ննջեցեալք, որք էր երբեմն մեր սուրբ եկեղեցեաց խնկաւետ իսաղաղաւետ հովանոյն ու մեր անձկակարօտ աջաց տակ կը ննջէին. երօք յայնժամ *ննջեցեալ* կը համարէինք հողեալ մանկանացուներն ու հանգուցեալ մեր սիրելիներն, եւ ահա *մեռեալ* բառն նկատ տակաւ այն քաղցր *ննջեցեալ* անուան տեղն անցաւ, եւ հոգւոյ անմահութեան հաւատքն՝ իմաստասիրական շունչէն հալական հալածակա՞ն խոյս տուաւ... Ա՛հ, էր քրիստոնեայն հրճուեցաւ, երբ Լուկրեթիոսի մէջ ընթերցաւ՝ «Սուսնց աստուածոց միջամտութեան»։ Այդ երեք բառերն երեք բունալիք սլաքներ էին, որք ջրմամ կը վիրաւորէին ոչ կրօնք մը միայն...։

Ո՞՞Սուրբ Հայր սգաւոր, որուն համար քաղանցիկ են մահու մարմարքք, որուն աջաց յաւետ կենդանի կ'երեւին իր վաղամեռ որդեակք, որուն մտաց յանդիման կայ յաւիտեան Յաւիտենականն Աստուած, ի մեզ կենդանացնոր հաւատքն, առանց որոյ կեանքն անհանդուրժելի կը բուի եւ մահն արհաւիրակի՛...։

Տ Ա Ղ Ա Ր Ա Ն

Վ.Ս.

Մ Ս՝ Հ Թ Է Գ Ե Ա՝ Ն

(Կարմիր բիծն)

ԱՌ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԷՏԷՆՏԻ ՎԷՍՎԷՍԷԱՆ

Սրբիս մէջ Թարուն ,
Ցաչկունս իմ փայլուն ,
Այսիցս վրայ վառվառ ,
Բնարիս վրայ բուրվա՛ռ ,

Բան մը կայ շրջուն ,
Ձեռք ու շառագուն .

Մա՞հն է կամ թէ՛ կեա՞ն .

— Նրմանի արեա՞ն . . . :

Բիբերուս մէջ սեւ .

Այլ եւ բո՞ց արեւ ,

Շըրթանցս վրայ թըռչո՞ւն ,

Ծաղիկ , մեղր , ու թո՞յն ,

Բան մը կայ յաւէ՛ս ,

Որ ինձ ես ընդ ես

Տայ բերկրանք անհո՞ւն

Ի՛նչո՞ւն սրբամոթիւն :

Թաշկինակիս վրայ

Ձայն օր մը տեսա՞յ

Որ ելաւ սրբէ՛ս .

— Բիժ մ'էր վարդի՛ պէս . . . :

Գարմիր՝ վարդի պէս ,

Բոլոր՝ ասդի պէս ,

Կուրծքէ՛ս այն քրդիաւ ,

Թէ՛ յառեղց անկաւ :

* *

Աղբիւրն յիմ սրբիս ,

Աղբիւրն է յերկի՛նս ,

Հո՛ւր հեղուկին այն ,

— Որ է մահ թէ՛ կեան . . . :

ԺԶ .

ՎԱՐԳԱՍՊԱՆՆ ԱՐԵԻ

Տըժգոյն ենք մեր տակաին

Արհաւանօրն անդաւաստ փոթորկին(1) .

Այլ շանթ , փայլակ , տեղատարափ ,

Գոզցես միւռն մրկըրտութեան երկնամափ :

(1) Մայիս 30ի զիշերուան ուժգին փոթորիկին կ'ականա-
կուի :

Բնութեան վրայ են հեղած.
Այնքա՛ն, ո՛հ, Թա՛րժ են, մաքրափայլ, լուսամած,
Դալարք եւ վարդք մայածին,
Բողբոջք եւ բա՛ռք, բուրմունք եւ բո՛ցք Սիրամանին(1),
Երկիրն համայն — եւ երկի՛ն :

Սակայն, եղո՛ւկ. աւասիկ
Հասնի վախճան մեր ըզմայլմանցն անասի՛կ... :
Մայսեանն յե՛լին է այս օր.
Վաղ Յունիսին արփին, անգո՛ւծ մաքսաւոր,
Գալ խել ի մէնջ մի առ մի
Հրապոյրքն համայն զոր փոխ երկին եւ երկրի.
Ահա նուազի յանձառին
Սոխակին երգ, եւ ի գո՛ւր աչք մեր յառին
Վարդի Թրփոց դրախտին :

Միահեծա՛ն տէր երկնից՝
Արեւն ամրան, ոսոխ վարդից եւ այսի՛ց,
Վեհանճն ու ջիւղ բարեկամ
Պըսղոց, որթոց, մըրջնոց, Ըօձին չարակամ,
Հրաշէկ արեւն ամարան,
Փափուկ վարդին՝ Թրի պատկերն եղեռան .
Թանձրաշուրթ կոշ համբուրիւ
Խամբէ ծաղիկն, — այս զարնան, զարուն լըրի՛ւ, —
Արեհագոյն համբուրիւ... :

* *

Եւ ես, աւա՛ղ, ձեռնունա՛յն
Մըսից վաղիւ տաճարն այն,
Ուր դիցունին Ծաղկանոյշ .
Ակնարկով մը ժըպանո՛յշ,
Խընդրիցէ՛ զարդ իւր յանջրին՝
Յողաճուրմ վա՛րդ Մայսածին... :

(1) Հին Գերմանական Տարեցոյցին մէջ՝ Մայիս կը նշանակուէր Minnemonat, Սիրամիս :

ԿԱՏՈՒԻ ՍԸ ՅԻՇԱԳԻՐԲ

Կենդանիք եւ մարդիկ. — Իմաստասիրութիւնք եւ նակասութիւնք. — Կենդանիք եւ կենդանաւորութիւն (Vivisection). — Սրտանձառեանց վարդապետն եւ իր ղեկաղիւրներն. — Մեխակն եւ ըսնասանդն :

Կարծես թէ Յիշագրոցս առաջին հատուածոյն հրատարակուէն ի վեր՝ մեր տան այցելուներն ուրիշ աչքով մը կը նային վրաս. զանազան հարցումներ կ'ընեն. « Արդեօք Գրասէրին կատուն ալ իր տիրոջ նման Գրական խնամատիրութեան հետեօղ է. » Կարծեմ թէ սոյն հարցումն աւելորդ կամ անտեղի է. կենդանի մը կը հետեւի բնապէս սոյն խնամատիրութեան, որ յարժանաւոր կարգ կը բարձրացնէ կենդանիներն. Եւ ես որքան զոհութեամբ կը կարգամ այն գրքերն, ուր դարուս մեծ բնապատումք՝ ընդարձակ ուսումնասիրութեանց աւարկայ կ'ընեն « անբան անասուններն » :

Ոչ երկար տարիներ յառաջ՝ դեռ եւրոպայի մէջ աղմուկ տմենէն աւելի կը հանէին սոյն մատեանք, ուր անուանի հեղինակք՝ ընդհանրապէս ճեմարանաց անդամք՝ կը պատմէին Մեծին Ալեքսանդրի, Մեծին Կարոլոսի, Մեծին Նարոլցոնի աշխարհակալութիւններն եւ այդ աշխարհակալաց այլեւայլ յաւէտ կամ նուազ կարմրագոյն գործերն : Այսօր կենդանեաց պատմութիւնն եւ բնութեան վրայ տարուած աշխարհակալութեանց պատմութիւնք աւելի կը դրուեն ուշադրութիւն : Բայ Տարուինն ու Հէքէլն, Լըպօքն ու Լիւյսն, եւ ինձ ըսէ՛ թէ կը գտնե՞ս հոն (հազարերորդ անգամ) աննուած Սիկսթացոց՝ Ալեքսանդր Մակեդոնացւոյն կողմէ նը-

ւածման պատմութիւնն, եւ կամ ինչնալ ճակատաւարտին յիշատակութիւնն: Այդ պատկերազարդ գրեանք ալ, որովք նշանաւորն ու նիւթէ մարդկային ազգին ամեն մասանց ու դասուց մէջ կը ծաւալեն գիտական ծանօթութիւններն, ինչ կը տեսնես եւ ի՞նչ կը վերծանես այդ գրեանց մէջ՝ բայց եթէ չորքոտանեաց ու թեւաւորաց պատկերներ ու պատմութիւններ, անդրջրհեղեան հսկայ բուսոց ու կենդանեաց կենդանադիրներ ու կենսագրութիւններ, տարրալուծարանաց ու գործեաց ու մեքենայից նկարներ ու նկարագրութիւններ: Այսօր աննուաճ Սկիւթացւոց տեղ՝ տննուաճ բնական զօրութեանց վրայ կը խօսուի Հանդիսից ու մատենից մէջ: Աւլեանց կատարէն բանակաց շարժումներ գիտելու տեղ՝ տիեղերաց անդունդք ու բարձունք կը դիտուին ու կը չափուին:

Կը հաւատանք սակայն որ գիտութիւնն այսքան յառաջագիմութիւններ պիտ' ընէր եւ մարդկութիւնն այսքան զգալի կերպարանափոխութիւններ պիտի կրէր, եթէ Արիստոտէլի ու Պլինիոսի, Գիւլիէի եւ Լամուքի նման հզօր ու բարեբար հանձարներ կենդանական թագաւորութիւնն իրենց ուսման նիւթ չընէին, եթէ հանգիստութեամբ չը հաստատէին կենդանեաց ու մարդոց նմանութիւնն եւ ազգակցութիւնն: Ո՛հ, մարդիկ կարիյոյդ պարտական են կենդանեաց. ի՞րքան աւաւել ուսումնասիրեն կենդանիներն, այնքան աւաւել ուսումնական կ'ըլլան. անժխտելի է այս. կենսաբանութիւն եւ ինկերաբանութիւն, նոր դարուն այն նորադոյն գիտութիւնք՝ որք ըզմարդ եւ ըզմարդկութիւն կառավարող օրէնքներն յայտնեցին ու կը յայտնեն, կրնայի՞ն միթէ հիմարկուել առանց կենդանեաց

օժանդակութեան: Դրական իմաստասիրութիւնն,
որ կ'ընդունի կենդանական սանդուղին վրայ մար-
դոց՝ կենդանիներէն յետադառութիւնն, եւ որ
մարդերն իբրեւ կենդանի կ'ուսումնասիրէ յաւէտ
եւ կը դատէ. Դրական իմաստասիրութիւնն, որ
գիտութեանց ամբար ու կուս չգլխային յաւելցուց
այն զոյգ մ'օգակն ալ, կենսաբանութիւնն եւ ըն-
կերաբանութիւնն. Դրական իմաստասիրութիւնն,
ոյր մեծ վարդապետն էմիլ Լիդուէ կենդանոյ մը
այնքան կը նմանէր դէմքով ակ, միթէ այդպիսի
իմաստասիրութիւն մը՝ կ'ըսեմ՝ հետեւօղ չը՞ պիտ'
ունենար — կատու մը: Ուրեմն կը կրկնեմ՝ ա-
ւելորդ է լիովին այն հարցումն թէ Շարժումի հե-
ղինակին կատոն ալ է յարեալ Օկիւսդփօնդի վար-
դապետութեան, զոր Ասողիկ իսկ օր մը պիտ' ըն-
դունի . . . :

* * *

Որպէս ըսի վերեւ, ոչ միայն այս հարցումն, այլ
ուրիշ հարցումներ ալ կ'ընեն՝ հետաքրքրաշարժ եւ
արդէն կարեւոր չորքոտանւոյս նկատմամբ. կը
հարցնեն թէ՝ Գրասէր Ատոմին կատոն ալ իր տի-
րոջ նման հակասութեամբ խմորուած արարած
մ'է. թէ Սբէնսէրի հետ քարոզելով հանդերձ Բա-
րեչընութիւն, Շոբէնհաւուէրի հետ կը դառնի՞
Յոսեփօսութիւն: Աւաղ, այո՛ . . . : Տիրոջ նման՝
որ չուզեր առլ ծնունդ նմանեաց, ես ալ ցայսօր
ձագուկ չեմ ունեցած. — թէեւ ակամայ⁽¹⁾: Բայց
ես կը տենչայի որ իմ մարդասէր տէրս ունենար

(1) Կատուս մալած են, որպէսզի չը հետանայ ու չկորսուի:

ճագուղիներ, մանուկներ, — որք չը գիտնային յա-
ւիտեան ապահարգան բառն. ինձ գրօսանք մը պի-
տ'ըլլային իր լաճերն, եւ այս տխրանուէր երի-
տասարդին համար ալ՝ գրօսանք, սխալանք եւ նոր
կեանք:

Կուլայ եւ զիս կու լացնէ յաճախ այս անթափանց
էական. — Երէկ գիշեր ելաւ անկողնոյն մէջ նստաւ,
եւ հանդիպակաց Յունական եկեղեցւոյն սուրբ
ստուերաց մէջ սլալացօղ կանթեղին վրայ սեւեռեց
իր անըջալից աչերն. օհրանուռի ծառն որ կը հոփա-
նաւորէ տաճարն՝ այն նուիրական յարկին սուրբ
բուրմանց խառնելով իր ծաղկանց բուրումներն՝
հոգին կ'արբուցանէր, եւ հոգին կը վերացնէր այն
աղօտանշոյլ կանթեղին լոյսն՝ որ սրբուհւոյ մը
ակնարկին եւ աղօթքին կը նմանէր. Յափշտակեալ,
յուզեալ, աչկունքն յառեալ որբավայր տաճարին
կանթեղին, ընդերկալ ծնրադիր մնաց տէրս.
Գլուխն յետոյ բարձին դրաւ վերսին, աղօթելով
եւ հաւատացելոյ ջերմ արտասուք հեղլով: — Հա-
կաստրիւն հակաստրեանց պիտի գոչեմ ես ալ. Զի
տէրս չէր երբեմն քննադատեր Բասգէօնն, որ իր
կաճառական ճառին մէջ ըսած էր թէ՛ յաւիտեան
կանգուն պիտի մնան տաճարք. եւ ահա նոյն
քննադատն երէկ գիշեր՝ ո՞վ գիտէ ի՞նչ հրեշտա-
կային երազէ մը զարթնելով յանգգայս՝ կը նայէր
հոգեյոյլ տաճարին կանթեղին, եւ կ'աղօթէր —
թերեւս իր սիրական Սրբազան Պատրիարք Հօր
հաւատար ջերմեռանդութեամբ:

Այլ սակայն, հակասութենէ զերծ ո՞վ է. դարուս
մէջ Յուսահատական իմաստասիրութեան մեծ ու-
ռաքեալն ալ դրած չէ՞ միթէ. «վանքին ճշմարիտ եւ

անարատ կենաց եւ ընդհանուր վանականութեան նշանակութիւնն ու ներքին ոգին այն է քե՛ մարդ այս կեանքէն լուսագոյն ետրեան մ'արժանի եւ կարօղ կը գզայ գինքն, եւ քե կ'ուզէ նա զօրացնել ու պա՛պանել այդ համոզումն՝ աշխարհային բոլոր ունայն վայելմանց արհամարհանօքն: Անխոռվ եւ աներկեւան կը սպասէ մարդս իր խաբուսիկ նրապոյրներէն այրիացեալ այս կենաց վախճանին՝ ողջունելու համար օր մը մահուան ժամն իբրեւ ժամ փրկութեան: » Անհաւատ խմստառէրի

մը կամ մանաւանդ ոչնչութեան հաւատացող խմստառարի մը խօսքերն են ասոնք. ես անտարակոյս չեմ կրնար վանականութեան ջրաագոլ հանդիսանալ, եւ՝ վերագրեալ հակիրճ հատուածոյն թարգմանութեան ժամանակ իսկ անդադար ունկանս հնչեց կոմս Էմմանուէլի ծանօթ կշտամբանքն առ սրբազան թարգմանիչն միսիսիական Լամուզիին. ես ալ, այո՛, կորստաբեր կը համարիմ ընկերութեան մը ծոցոյն մէջ ծաւալումն այնպիսի գրեանց՝ որք վանական ոգի կը շնչեն. Սակայն ինչ թափանցիչ եւ ինչ խռովիչ բան մը կայ վերագրեալ տողերուն մէջ, ուր տնհաւատ վանականի՝ մը տագնապալայով հոգւոյն ներքին ձայներն անքան հաւատարիմ արձագանդ մը կը գտնեն: Մարդն՝ ամենէն դրական մարդն՝ այն ճարտարվարական հոսանքէն մըլեալ որ այս երկաթէ դարուս մէջ կը վարէ ժողովուրդներն, ունի վայրկեաններ, ուր հոգւով չափ կ'արհամարհէ նիւթն ու նիւթական հեշտութիւններն, աշխարհն եւ աշխարհային վայրէքներն՝ որոնցմէ անդին ոչինչ կը տեսնէր վայրկեան մը յտաջ տակաւին: Աշխարհատեաց Շորընհաուռէրի համար ո՛չ վայրկենական, այլ տեւական, յաւիտենական են այդ արհամարհանքն եւ այդ զգուանքն, այդ հոգւոյ հիւանդութիւնն. Այլ

Բասդէօս եւ Ռընան, գիտուն ու գիտութեան ջատագով, զաշխարհ սիրող, աշխարհի բարօրութեան աշխատող ու հաւատացող, ո՞չ ապաքէն անոնք ալ երբ երբեմն հոգւով չափ կ'արհամարհեն աշխարհն եւ աշխարհային վայելքներն: Հակասութիւն է այս . . . :

* * *

Եւ կենդանիքս, միթէ՞ բան մը չենք զգար. եւ միթէ վերժ ենք այդ ազդեցութիւններէն ու հակազդեցութիւններէն: Երէկ գիշեր ոչինչ զգացի միթէ, տեսնելով տէրս այն գիրքին մէջ՝ որ խմատասիրի մը չէ սովորական. տեսնելով տէրս, ոյր բոցավառ աչաց մէջ կ'արտափայլէին դախտային կամ երկնային անպատճճմ անրջոց դիւթութիւնք, եւ ոյր տժգոյն դիմաց վրայ կը ցոլանային անբացատրելի կերպիւ սուրբ կանդեղին անասելի՛ փայլելմունք. տեսնելով տէրս այդ գերաշխարհեան բացատրութիւնն զգեցած, ծնրադիր ու ձեռնամած ու բազկատարած, ոչինչ զգացի միթէ . . . :

«Կենդանիք անդւայ են.» է՞ր ուրեմն Լօրտ Պոյրըն իր կնոջմէն աւելի սիրեց իր շունն. վահրամ է՞ր չարձակեր աղատութեան սիրահար իր թռչունն. է՞ր եգիպտացիք կը սղառէին կենդանիներն. է՞ր ամեն աւետարանիչ կենդանի մ' իր քով ունի, իւր գրեթէ ամեն գիտնոց կենսագրութեան մէջ յիշատակութիւն կայ կատուի մը կամ շունի: Ո՛հ, մենք ալ կը զգանք ու կը մտածենք. եւ զմեզ ձրիաբար կը թշնամանէք, Տեարք եւ Տիկնայք, երբ՝ կեղծ կամ ճշմարիտ գորովանօք՝ կը գոչէք թէ մենք կենդանուհատութեան դէմ ենք. երբեք. Կենդանիքս

յարաժամ կազմ եւ պատրաստ ենք յօժարակամ
 զոհուիլ զխոռոթեան յառաջագիւտութեանն համար .
 մանաւանդ որ բանական մարդոց հաւատար՝ մեք
 անբաւն կոչուած արարածքս ալ կ'օգտինք զբական
 զխոռոթեանց պարզացումէն ու ծաւալումէն . մեր
 ցեղերն աղնուացունելու եւ ըզմեզ հրահանգելու
 համար այսօր այնքան ընկերութիւններ կը կազ-
 մուին , եւ մարդիկ՝ մանաւանդ Անգլիացիք՝ մեզ
 հետ այսօր այնքան խնայութեամբ ու զրեթէ
 յարգանօք կը վարուին . եւ որ աւելին է՝ մեք
 կենդանիքս ենք տասնեւիններորդ դարուն երկ-
 րորդ կիսուն տմենէն հռչակաւոր մատենագրու-
 թեանց զիւցաղուններն , որպէս ըսի վերեւ : Եւ
 մենք գաղափար չը պիտ' ունենայինք անհունին
 եւ անմահութեան վրայ . մենք ալ չը պիտ' ունե-
 նայինք իմաստասիրական հգնաժամներ եւ չը պի-
 տի տատանէինք մեք եւս նիւթապաշտութեան եւ
 (բառին ընդարձակ նշանակութեամբ) հոգեպաշտու-
 թեան մէջտեղ : Անցեալ օր Պիւհնէրն յիշեցի . Պիւհ-
 նէր անտարակոյս այն իմաստասէրներէն է՝ ոյց
 գրուածք ամենէն աւելի կը գոհացնեն միտքն . այլ
 Պիւհնէր՝ առանց հակասութեան կամ մթութեան՝
 միթէ կրնայ պատասխանել , երբ Բառդէօս բնու-
 լյծին հետ հարցունեմ նիւթակաւութեան այն
 մեծ առաքեալին , ծերունի սոսկալի Տէօքղէօս
 Պիւհնէրին . «Անկէ անդին ի՞նչ կայ :»

* * *

Իսկ դու , պատուական Հայր Սրուանձտեանց ,
 ի՞նչ կը խորհիս՝ այսրչիրիմեան եւ անդրչիրիմեան ,
 այսրառտեղեան եւ անդրառտեղեան իրաց , յայս-

կոյս Հռենոսի եւ յայնկոյս Հռենոսի խնատութի-
րութեանց վրայ: Գուցէ բնաւ այս նիւթոց վրայ
չեւ խորհիր այս պահուս, քու տեսութիւնդ եւ
խնացողութիւնդ սեւեռած ըլլալով այն հովտաց ու
այն վտակաց վրայ, զորս չտիած է քանիցս կամ
մանաւանդ լստիած է Թորոս Աղբաւն: Իմ տէրս,
որ Գու վրադ հրապարակաւ չը խօսիր այլ որ յա-
ճախ ըզբեզ իր սրտին մէջ կը յիշէ, նոր հրատա-
րակութեանցդ անհամբեր կը սպասէ. մէկ ձեռօքդ
հաւաքեցիր — ձեռագիրներ, միւս ձեռօքդ շա-
րադրեցիր — յիշատակագիրներ, բաց ձեռքերդ ու
բաց մեզ գտնաբանդ, Արեւելից Ալիշան. լեզու
տուր քարերուն ու թեւեր՝ տարերուն: Հերիք լսե-
ցինք ու կարդացինք օտարին վէպերն. Հայկական
նախնականին մուցանք. մուցան Հայք՝ Արովեանն եւ
իր Վերքերն. Օ՛ն, ըզ մեզ բովէ մեր օտարամոլու-
թենէն՝ այն բոյսերով ու բժշկութեան ջուրերով,
զորս հայրենի դաշտք եւ աղբերակք մատուցին Քեզ,
տանելու համար տարաբնակ ու տարասէր հայրե-
նակցացդ: Մի՛ թողուր որ յաճախ նայինք երկինք,
եւ յաճախ երկարատառում ճառենք երկնային ի-
րաց վրայ. Դեռ որքան տգէտ ենք այն իրաց նկատ-
մամբ, որք մեզ կը պատկանին իբրեւ մարդ եւ իբրեւ
Հայ: Յորդորէ մեզ որ նախ զայնս ուսանինք, եւ
ապա նայինք երկինք. Անճանօթեւ յառաջ ծանօթեւ,
այս է Դրական խնատութիւնս ալ պատուի-
րանն...: — Այլ ես այնպէ՛ս կը խօսիմ, որպէ՛ս թէ
մարդ բանական եւ Հայ իսկական ըլլայի՛. Ո՛ր առ-
տիճան յարած եմ ամբողջ ու նմա հետ նոյնացած:
Որքան արդեօք պիտի լայ վրաս, երբ այլ եւս չը
չնչեմ...: Մահուանէս յետոյ արդեօք լինչ պիտ՛

ըլլամ, ո՛ւր պիտո՛ երթամ. — Ո՛վ անխուսափելի հետաքրքրութիւն անծանօթին. սօր հոգւոյ, ո՞ր մտաց մէջ մուտ չգտնե՛ր այդ հետաքրքրութիւնն:

* * *

Ուրիշ հետաքրքրութիւն մ'ալ...: Հետաքրքիր չէիք իմանալ թէ զոյգ մը մեխակ լինչդէս դժբախտ կ'ընեն ըզ մարդ. գուցէ մօտե՛րս նորավէպով մը ձեր այդ հետաքրքրութիւնն յագեցնէ տէրս: Զոյգ մը մեխակ միեւնոյն բունին վրայ. մեխակաց միոյն համար՝ «Թառամած է» ըսին, եւ զայն տիրոջն նմանցուցին...: Տէրս արտասուեց, եւ Դուրեանն յիշեց...:

«Ե՛րեսն թէ կը բարբառին ծաղկունք.» Այսպէս կը սկսի Ուլանտ բանաստեղծին մէկ սիրատենչիկ տաղն. եթէ ճշմարտիւ ունիս դու լեզու, կարմրագունակ մեխակ դո՛ւ, բողոք է՛ր չը բարձիր այն թշնամանքին՝ զոր ամպարիչտ չրթունք քեզ դէմ ուղղեցին. ո՛չ ապաքէն բանաստեղծին բերկրագին արտասուքն ուռգած էր փետրահանգոյն բարակ բունդ. եւ ո՛չ բանաստեղծին սիրտն՝ իր թոյրն եւ իր բոյրն հաղորդած էր թրթրական թովիչ թերթերուդ. եւ ո՛չ ընդդէմ կայծականց, փափկագոյն ու բոցագոյն բաժակիդ՝ բանաստեղծին ծոցն ապաստան էր տուած սրտանց. եւ ո՛չ սիրախորհուրդ զոյգդ անզոյգ, բանաստեղծն ըզձեզ սնուցած էր իր սիրանոյշին համար, որպէս զի բանաստեղծին ընտրեալ կուսանն իր կուրծքն առաւօտ մը զարդարէ ձեզմով, եւ որպէս զի երեկոյին՝ առանձին ու ըսին՝ ունկնդրէ բանիցն այն սիրագորով, զորս ձեր մէն մի թերթին տակ՝ հէգ բանաստեղծն արձանագրեց հո՛ւր չրթամբ...:

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

Համառօտիւ խօսինք մեզ հաղորդուած նորատիպ գրեանց վրայ:

Սոցա մէջ ապաքէն առաջին տեղին կը գրաւէ Մանուշ Արեւելեանէն արտատպուած Ուղեւորութիւնն ի Կ. Պօլիս, ուր ղաղարեալ Ծաղիկի Տէր-Խմբագրապետն ի Պօլիս ուղեւորութեան մ'առթիւ կը յայտնէ տպաւորութիւններն ու խորհրդածութիւններն. Ամեն կարգի ազգայինք կրնան օգտիլ այս երկին ընթերցումէն. որովհետեւ հեղինակն ազգային գործոց եւ ընկերային խնդրոց մեծ հրմտութեան կը միացնէ վառվռուն ու բեղուն երեւակայութիւն, փայլուն ոճ եւ սահուն լեզու. Գրական գործ մ'է Պարոն Գրիգոր Զվինկիրեանի գիրքն, ոյր նմանն հազիւ հինգ-տաս տարին անգամ մը կ'երեւի մեր նոր ու չքաւոր գրականութեան մէջ:

Թռնաւոր աղջիկն, երկար սիրային վէպ մ'է, ուր զգացումն յաճախ արուեստին տեղ կը բռնէ: Հեղինակն արուեստագէտի յաւակնութիւն չունի, եւ առեւտրական զբաղումներէն դողցուած ժամուց մէջ կը գրէ վէպեր, ու տաղեր — սրբ լոյս տեսած չեն: Պարոն Գրիգոր Սարաֆեան կրնայ սակայն վիպասան մ'ըլլալ, եթէ շատ վէպեր գրէ եւ աւելի շատ վէպեր կտրուայ, մեծ վիպասանաց արտադրութիւններ անշուշտ: Երեւակայութեամբ եւ զիտելու կարողութեամբ օժտեալ է. մշակութիւն եւ փորձառութիւն կը պակսին Թռնաւորիչ աղջկան համակրելի հեղինակին: